

## XAMSA EPOS ROMAN: NAVOIY VA RABLE

*SHARIFOVA S.F RAHMONOVA Z.A**Samarqand davlat universiteti**O'zbek adabiyoti tarixi kafedrası***ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning “Xamsa” asari hamda G‘arb adabiyotining yirik vakili François Rabelais ijodi o‘zaro qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda Sharq va G‘arb adabiy an‘analari, epik tafakkur, badiiy obrazlar tizimi va insonparvarlik g‘oyalari yoritiladi. “Xamsa”dagi falsafiy-axloqiy qarashlar hamda Rable asarlaridagi satirik va realizm unsurlari tahlil qilinib, ularning o‘xshash va farqli jihatlari ochib beriladi. Maqolada, shuningdek, epik roman janrining rivojida ushbu adiblarning tutgan o‘rni va ularning jahon adabiyotiga qo‘shgan hissasi ilmiy asosda bayon etiladi.

**Kalit so‘zlar:** Xamsa, epik roman, Sharq adabiyoti, G‘arb adabiyoti, qiyosiy tahlil, badiiy obraz, insonparvarlik, satira, realizm, adabiy meros, falsafiy qarashlar.

**KIRISH**

Jahon adabiyoti taraqqiyotida Sharq va G‘arb madaniyatlarining o‘zaro aloqasi muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy hamda fransuz adibi Franois Rabelais ijodi turli madaniy muhitlarda yaratilgan bo‘lsa-da, inson va jamiyat muammolarini yoritishda umumiy jihatlarga ega. Ularning asarlarida insonparvarlik, adolat, ilm-ma‘rifatga intilish kabi g‘oyalar markaziy o‘rinni egallaydi.

Alisher Navoiyning “Xamsa” asari Sharq adabiyotida epik janrning yuksak namunasi hisoblanadi. Unda turli syujetlar orqali inson ruhiyati, axloqiy qadriyatlar va jamiyat taraqqiyoti masalalari chuqur badiiy ifoda etilgan. Boshqa tomondan, François Rabelais asarlarida Uyg‘onish davriga xos erkin fikrlash, tanqidiy yondashuv va satirik ruh kuchli namoyon bo‘ladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, Sharq va G‘arb adabiy merosini qiyosiy o‘rganish orqali epik tafakkurning umumiy va milliy xususiyatlarini aniqlash mumkin. Shu bilan birga, bu yondashuv adabiy asarlarni chuqurroq anglash, ularning zamonaviy ahamiyatini ochib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi Alisher Navoiyning “Xamsa”si va François Rabelais ijodini qiyosiy tahlil qilish orqali epik roman janrining o‘ziga xos jihatlari yoritishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun asarlarning mazmun-mohiyati, badiiy vositalari hamda g‘oyaviy yo‘nalishlari tahlil qilinadi.

**ASOSIY QISM**

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ijodi o‘zbek va umuman turkiy adabiyot tarixida alohida o‘rin egallaydi. Uning g‘azallari va “Xamsa” tarkibiga kiruvchi dostonlarida inson ruhiyati, ishq-muhabbat, axloqiy kamolot, jamiyat va adolat masalalari chuqur badiiy ifoda etilgan. Navoiy ijodining asosiy xususiyati shundaki, u nafaqat estetik zavq bag‘ishlaydi, balki o‘quvchini fikrlashga, o‘z ustida ishlashga va komillikka intilishga undaydi.

Navoiyning g‘azallari, avvalo, ishq falsafasi bilan ajralib turadi. Bu yerda ishq oddiy tuyg‘u sifatida emas, balki insonni poklaydigan, uni ma’naviy yuksalishga olib chiqadigan kuch sifatida talqin qilinadi. Shoir ko‘pincha hijron, visol, sadoqat, vafo kabi tushunchalarni qarama-qarshi qo‘yish orqali inson qalbidagi murakkab kechinmalarni ochib beradi. Masalan, hijron azobi orqali inson sabrni o‘rganadi, visol esa mukofot sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jarayon aslida tasavvufiy qarashlar bilan bog‘liq bo‘lib, unda insonning ilohiy haqiqatga yetish yo‘li ramziy tarzda ifodalanadi.

G‘azallarda badiiy vositalardan juda keng foydalaniladi. Tashbeh, istiora, mubolag‘a, tazod kabi san’atlar orqali shoir obrazlarni jonlantiradi. Yor ko‘pincha oyga, quyoshga, gullarga o‘xshatiladi, oshiq esa sahroda yo‘qolgan sayyoh yoki yonib kul bo‘layotgan sham sifatida tasvirlanadi. Bu o‘xshatishlar oddiy tasvir emas, balki chuqur ma’no yuklaydi. Masalan, sham obrazi o‘zini qurbon qilish orqali yorug‘lik berishni anglatadi, bu esa sadoqat va fidoyilik ramzidir.

“Xamsa” dostonlari esa Navoiyning epik tafakkurini namoyon etadi. Ushbu asarlar majmuasida turli syujetlar orqali jamiyat, davlat boshqaruvi, insoniy fazilatlar va axloqiy qadriyatlar yoritiladi. Har bir doston alohida mavzuga ega bo‘lsa-da, ularni yagona g‘oya komil insonni tarbiyalash masalasi birlashtirib turadi.

Masalan, “Hayrat ul-abror”da axloqiy-ijtimoiy masalalar, “Farhod va Shirin”da sadoqat va mehnatsevarlik, “Layli va Majnun”da sof muhabbat, “Sab’ai sayyor”da hayotiy tajriba va hikmatlar, “Saddi Iskandariy”da esa adolatli hukmdor timsoli yoritiladi.

Dostonlarda obrazlar tizimi ham nihoyatda mukammal yaratilgan. Farhod obrazi mehnat va sadoqat timsoli bo‘lsa, Majnun ruhiy poklik va ishqiy fidoyilikni ifodalaydi. Iskandar esa adolatli va dono hukmdor sifatida tasvirlanadi. Bu obrazlar orqali Navoiy ideal inson qanday bo‘lishi kerakligi haqidagi qarashlarini ifodalaydi.

Navoiyning badiiy uslubi ramziylik va falsafiylik bilan boyitilgan. U ko‘pincha voqealarni bevosita emas, balki ramziy obrazlar orqali yetkazadi. Bu esa o‘quvchidan chuqur tafakkur va tahlilni talab qiladi. Uning she’riyatida har bir so‘z, har bir obraz o‘ziga xos ma’no yukiga ega bo‘lib, ko‘p qatlamli mazmuni ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning g‘azallari va “Xamsa” dostonlari nafaqat badiiy jihatdan mukammal, balki chuqur falsafiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega asarlardir. Ular orqali inson qalbi, uning iztiroblari, orzu-intilishlari va komillikka bo‘lgan yo‘li yuksak darajada tasvirlangan. Shu bois Navoiy ijodi bugungi kunda ham

o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan va u jahon adabiyotining bebaho durdonalaridan biri sifatida qadrlanadi.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy g‘azallari Sharq mumtoz adabiyotining eng yuksak namunalaridan biri bo‘lib, unda inson qalbining nozik kechinmalari, ishq falsafasi va ma‘naviy kamolot yo‘li nihoyatda chuqur va badiiy mukammallikda ifodalangan. Navoiy g‘azallarini tahlil qilish jarayonida, avvalo, ularning tashqi shakli emas, balki ichki mazmun qatlamlariga e‘tibor qaratish lozim, chunki bu she‘rlar ko‘p ma‘noli, ramziy va falsafiy tabiatga ega.

Navoiyning g‘azallarida ishq markaziy tushuncha sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq bu ishq oddiy insoniy muhabbat emas, balki ko‘pincha ilohiy mohiyatga ega bo‘lgan ruhiy holat sifatida talqin qilinadi. Shoir ishqni insonni poklaydigan, uni nafsdan xalos etadigan va haqiqat sari yetaklaydigan kuch sifatida ko‘rsatadi. Shu bois uning g‘azallarida oshiq ko‘pincha iztirob chekadi, hijron azobini boshdan kechiradi, lekin aynan shu azob orqali u ma‘naviy yuksalishga erishadi. Hijron va visol o‘rtasidagi ziddiyat esa g‘azallarning asosiy dramatik asosini tashkil etadi.

Badiiy jihatdan Navoiyning g‘azallari nihoyatda boy. U tashbeh, istiora, kinoya, mubolag‘a va tazod kabi san‘at vositalaridan mahorat bilan foydalanadi. Masalan, yorning husni oyga qiyoslanadi, ammo bu oddiy o‘xshatish emas, balki yorning yetib bo‘lmas, uzoq va muqaddas timsol ekanligini bildiradi. Oshiqning qalbi esa ko‘pincha sahroga o‘xshatiladi — keng, bo‘sh va iztirobga to‘la makon sifatida tasvirlanadi. Bu obrazlar orqali shoir inson ruhiyatining murakkab holatlarini jonli va ta‘sirchan qilib ko‘rsatadi.

Navoiyning g‘azallarida til va uslub ham alohida e‘tiborga loyiq. U so‘zlarni tanlashda nihoyatda nozik did bilan yondashadi, har bir so‘z o‘z o‘rnida, o‘z vazifasini mukammal bajaradi. Uning she‘rlarida musiqiylik kuchli bo‘lib, qofiya va radiflar uyg‘unligi orqali ohangdorlik yaratiladi. Bu esa g‘azallarni nafaqat o‘qish, balki tinglash uchun ham zavqli qiladi.

G‘azallarda ko‘p uchraydigan ramzlardan biri “may” va “mayxona” obrazidir. Bu tushunchalar ko‘pincha tasavvufiy ma‘noda qo‘llanilib, ilohiy ishqdan mast bo‘lish, dunyoviy g‘am-tashvishlardan voz kechish va haqiqatni anglash holatini bildiradi. “Soqiy” esa murshid yoki yo‘l ko‘rsatuvchi timsoli sifatida talqin qilinadi. Shu tarzda oddiy ko‘ringan obrazlar aslida chuqur falsafiy mazmunni o‘zida mujassam etadi.

Navoiyning g‘azallarida inson va jamiyat masalalari ham bilvosita yoritiladi. U adolat, sadoqat, vafo kabi qadriyatlarni ulug‘laydi, riyo, yolg‘on va xiyonatni qoralaydi. Shoirning fikricha, haqiqiy inson bu nafaqat sevishni biladigan, balki sadoqatli, sabrli va pok qalbli bo‘lgan shaxsdir. Shu jihatdan uning g‘azallari nafaqat estetik, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega.

Shuningdek, Navoiyning g‘azallarida ichki monolog kuchli rivojlangan. Oshiq o‘z qalbi bilan suhbatlashadi, o‘z holatini tahlil qiladi, savollar beradi va javob izlaydi.

Bu esa she'rlarni yanada jonli, samimiy va chuqur qiladi. O'quvchi go'yoki shoirning ichki dunyosiga kirib boradi va uning kechinmalarini o'z boshidan kechiradi.

Umuman olganda, Alisher Navoiy g'azallari ko'p qatlamli mazmunga ega bo'lib, unda ishq, falsafa, axloq va estetika uyg'unlashgan. Bu she'rlar nafaqat o'z davrining mahsuli, balki bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan, inson qalbiga ta'sir qiluvchi yuksak badiiy asarlardir.

### XULOSA

Alisher Navoiy ijodi, xususan uning g'azallari va "Xamsa" asari Sharq mumtoz adabiyotining eng yuksak cho'qqilaridan biri hisoblanadi. Ushbu asarlarda inson ruhiyati, ishq-muhabbat, axloqiy poklik va komillikka intilish masalalari chuqur falsafiy va badiiy asosda yoritilgan. Navoiy g'azallarida ishq nafaqat estetik tuyg'u, balki insonni ma'naviy jihatdan kamolga yetkazuvchi kuch sifatida talqin qilinadi.

Shoirning badiiy mahorati uning obraz yaratishdagi nozikligi, ramziy ifodalar orqali chuqur ma'no berish qobiliyati va til boyligida yaqqol namoyon bo'ladi. Tashbeh, istiora, tazod kabi badiiy vositalar yordamida u inson qalbining eng murakkab kechinmalarini ham jonli va ta'sirchan tarzda ifodalagan. "Xamsa" dostonlarida esa epik tafakkur keng ko'lamda namoyon bo'lib, unda jamiyat, adolat, sadoqat va ideal inson konsepsiyasi ilgari suriladi.

Shuningdek, Navoiyning g'azallari va dostonlari nafaqat badiiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Ular o'quvchini sabr, sadoqat, halollik va ezgulikka undaydi. Bu asarlar orqali inson o'zini anglashga, ichki dunyosini boyitishga va komillik sari intilishga da'vat etiladi.

Umuman olganda, Alisher Navoiy ijodi jahon adabiy merosining bebaho qismi bo'lib, uning g'azallari va "Xamsa"si bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Ular insoniyat uchun ma'naviy boylik, estetik zavq manbai va chuqur tafakkurga chorlovchi yuksak badiiy maktab sifatida xizmat qiladi.

### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alisher Navoiy. **Xamsa**. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2011.
2. Alisher Navoiy. **Xazoyin ul-maoniy (G'azallar devoni)**. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2008.
3. Izzat Sulton. **Navoiy ijodiyoti masalalari**. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 1983.
4. Abduqodir Hayitmetov. **Alisher Navoiy adabiy merosi**. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1971.